

УДК 343.14

*Шульженко А. В., доктор філософії, старший викладач кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету (м. Суми, Україна)*

e-mail: assol.shulzhenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1272-9638>

ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ У ЗЛОЧИНАХ ПРО ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемам доказування, які виникають під час розслідування злочинів щодо порушення законів і звичаїв війни, кількість яких на сьогодні складає більше десяти тисяч. Особливої уваги заслуговує об'єктивна сторона статті 438 КК України, яка складається з декількох елементів. Складові об'єктивної сторони пов'язані результатами дії та бездіяльності з різними категоріями потерпілих, серед яких є військовополонені, цивільні особи і держава. Крім того, сама об'єктивна сторона визначається діями, не пов'язаними між собою. Це жорстоке поводження, вбивства, вигнання, примусові роботи, вивезення національних цінностей, застосування заборонених засобів ведення війни. Тобто об'єктивна сторона стосується осіб, їхніх прав, свобод й окремо матеріальних цінностей держави. У кожному випадку дослідження об'єктивної сторони, яка характеризується діянням і його наслідками, виникає потреба в окремих спеціальних знаннях. Тому питання, які пов'язуються з дослідженням окремих елементів суб'єктивної сторони, досліджуються різними судовими експертизами. Серед експертиз, які досліджують наслідки для життя і здоров'я, слід назвати судово-медичні, експертизи трупа, статевих станів, різні види психологічних експертиз: психолого-психіатрична, медико-психологічна, Дослідження наслідків використання заборонених засобів війни пов'язане з призначенням різних видів вибухотехнічних експертиз. Розграбування

національних цінностей пов'язане з оцінкою викрадених предметів, яка проводиться мистецтвознавчою експертизою. Постає питання про доцільність виділення за окремими елементами об'єктивної сторони конкретних статей з метою спрощення процесу доказування в даній категорії злочинів.

У статті міститься детальний аналіз проблем, які виникають при дослідженні кожного елементу об'єктивної сторони порушення законів і звичаїв війни і пропонуються практичні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: війна, доказ, доказування, об'єктивна сторона, судова експертиза, тілесні ушкодження, умисне вбивство

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення російський військ на територію України мають місце зафіксовані численні випадки порушення законів та звичаїв війни. Стаття 438 КК України визначає дії у складі даного злочину, які не є подібними по змісту. Серед них є жорстке поводження з військовополоненими, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, віддання наказу про вчинення таких дій, поєднання перерахованих дій з умисним вбивством [1]. Через обсяг обсяг перерахованих дій виникає необхідність у конкретизації складових об'єктивної сторони даного злочину, що має значення в процесі доказування під час розслідування. Також виникає необхідність в узагальненні й класифікації складових об'єктивної сторони порушення законів та звичаїв війни, що має значення для формування методики розслідування. Дане питання є актуальним, зважаючи на кількість порушених проваджень за ст. 438 КК України (при постійному зростанні цієї кількості).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували проблеми доказування при розслідуванні злочинів проти миру, слід виділити О. В. Батюк, М. С. Бондаренко, С. О. Дмитрів, К. В. Катеринчук,

А. В. Ковбан, І. М. Кравченко, О. П. Солоніна та інші, але дана проблема на часі й актуальна саме сьогодні, тому що пов'язана з практичними аспектами доказування порушення законів та звичаїв війни. На сьогодні відсутні дослідження з проблематики доказування у провадженнях щодо порушення законів і звичаїв війни, лише починають з'являтися окремі публікації з урахуванням існуючих проблем під час розслідування. Подібних проваджень порушується щодня кілька десятків у зв'язку з обстрілами мирних українських територій, але відсутній єдиний механізм розслідування, методика, яка б допомогла в реалізації основних кримінальних і процесуальних засад.

Формулювання цілей. *Метою* даної статті є конкретизація кожної із складових об'єктивної сторони злочинів щодо порушення законів і звичаїв війни з урахуванням норм матеріального права, у том числі, і міжнародних норм, а також висвітлення проблем, пов'язаних із доказуванням, виклад пропозицій щодо шляхів розв'язання даних проблем.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна сторона порушення законів і звичаїв війни проявляється в декількох діях, які мають зовсім різний вплив на потерпілих. Тобто умовно можна зазначити, що об'єктивна сторона впливає на військовополонених (військових України, захоплених іншою державою в полон, цивільне (неозброєне) населення (дітей, літніх людей, жінок, інвалідів тощо), державу (якщо мова йде про національні цінності і народ України в цілому). Через те показання здобуваються в кожному випадку від потерпілих, їх представників і свідків.

Жорстоке поводження з військовополоненими визначається положеннями Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими, яка зазначає, що з військовополоненими поводження має бути лише гуманним, без дискримінації, забороняється насилля над життям та особистістю, вбивства, тортури, завдання каліцтва, жорстоке поводження, наруга над людською гідністю, захоплення заручників, образливе і принизливе поводження, покарання без попереднього судового рішення [2, с. 3]. Тобто наведений документ визначає активні дії, що є об'єктивною стороною жорстокого поводження: тортури, катування, убивство,

спричинення тілесних ушкоджень (від легких до тяжких), завдання каліцтва, оголення, згвалтування, бриття наголо жінок.

Жорстоке поводження з військовополоненими проявляється у вигляді дій та бездіяльності. Як дії, так і бездіяльність мають на меті спричинення страждань військовослужбовцям. Серед дій потрібно назвати тортури, катування, приниження, а серед бездіяльності – ненадання медичної допомоги за умови можливості її надання, позбавлення нормальних умов утримування, сну, світла, свіжого повітря, харчування, води, що суперечить гуманному відношенню до ув'язнених і військовополонених, відповідно до світових норм [3].

Тортури і катування в Декларації про захист осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання, визначає, що будь-яка дія, при якій людині спричиняються сильний біль, фізичне чи моральне страждання, підбурювання на такі дії, отримання від людини інформації, покарання за дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, з метою залякування цієї особи або інших осіб [4].

Для відокремлення катувань від нелюдського поводження, і такого, що принижує гідність, застосовується доктрина мінімального рівня жорстокості і включає мету, умисел, рівень тяжкості фізичних або душевних (моральних) страждань, стать, вік, стан здоров'я жертви, суб'єктивне сприйняття людиною себе як особистості [5, с. 68].

Доказуються такі дії наступним чином. Тортури і катування фіксуються через освідування, огляд трупа, ексгумацію. Тяжкість тілесних ушкоджень встановлюється за допомогою судово-медичної експертизи, а механізм спричинення тілесних ушкоджень – за допомогою додаткової судово-медичної експертизи, судово-медичної експертизи механізму спричинення тілесних ушкоджень, яка проводиться на підставі протоколу допиту потерпілого, підозрюваного, а також слідчого експерименту з кожним із них окремо.

Заподіяні людині душевні (моральні) страждання носять суб'єктивний характер, але їх силу, рівень можливо визначити через результати допитів потерпілих, свідків у провадженні, а також через призначення і проведення

потерпілим судово-психологічної експертизи, комплексної психолого-психіатричної експертизи, медико-психологічної експертизи.

Судово-психологічна експертиза має кілька різновидів, але найчастіше призначається у справах про зґвалтування щодо потерпілих. Під час проведення даного виду експертизи проводиться оцінка здатності психічно здорової особи розуміти характер дій підозрюваного, чинити опір, а також визначення психічного стану потерпілого в момент скоєння самого злочину.

Комплексна психолого-психіатрична експертиза дає кваліфікацію психічного стану потерпілого, визначає стійкі психологічні властивості, риси особистості, вид і глибину емоційних реакцій у період часу, який цікавить органи розслідування, а також питання осудності.

Медико-психологічна експертиза призначається потерпілим, які мають хворобливий стан, хронічну або невиліковну хворобу, а також соматичні розлади, як наслідок травми і перебування в полоні або насильницького утримання іншою стороною під час військових дій. Такі захворювання можуть викликати тривалі або короткочасні зміни у свідомості, сприйнятті, відтворенні сприйнятого, у пам'яті, а також викликати неадекватність реагування.

Типові питання, які ставляться перед експертами:

1. Чи наявний в особи психосоматичний розлад?
2. Якщо так, як це захворювання може впливати на психіку особи?
3. Яка його форма?
4. Чи перенесла особа соматичні захворювання, що могли б вплинути на психіку (черепно-мозкові травми, захворювання головного і спинного мозку тощо)?
5. Чи має особа психологічні особливості, викликані соматичним захворюванням?

Різниця між жорстоким поведінням щодо військовополоненими і цивільним населенням визначається в Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Серед дій, які визнаються недопустимими і становлять об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 438 КК України в тому числі,

конвенція називає: жорстоке поводження, посягання на життя, здоров'я, фізичний і психічний стан, катування, каліцтво, тілесні покарання, знуцання над людською гідністю, зґвалтування, незаконна депортація, переміщення й арешт, непристойне посягання, рабство тощо [6]. Відмінність між діями щодо військовослужбовців-полонених і цивільних полягає лише у визначених І. М. Кравченко ознаках військовополонених: вороги, які зберігають своє громадянство; є військовими; не є злочинцями [7, с. 139]. Щодо мотивів насильницьких дій стосовно полонених і цивільних, це й отримання стратегічної інформації, і залякування, приниження одночасно.

Наслідки зґвалтування оцінюються відповідно до Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи. Досліджуються: статева зрілість, порушення цілості дівочої пліви, характер і механізм виникнення тілесних ушкоджень при скоєнні насильницького статевого акту, характер, механізм виникнення ушкоджень та змін при скоєнні розбещених дій, здатність до статевих зносин та запліднення, вагітності та пологів, що були, зв'язок припинення вагітності із травмою, штучного припинення вагітності, статевої приналежності, стану статевих органів у випадку встановлення стійкої втрати працездатності або здатності до фізичної праці. Щодо осіб чоловічої статі у зв'язку із розслідуванням злочинів з елементами зґвалтувань є дослідження ознак, які можуть свідчити про мужоложство, і ознак, які встановлюють сам факт зґвалтування [8]. При дослідженні враховуються всі наявні тілесні ушкодження, ушкодження в ділянках статевих органів й анального отвору.

Основна проблема, пов'язана з доказуванням зґвалтування і спричинення тілесних ушкоджень, є часовий проміжок між подією і звільненням території, на якій відбувався даний факт, звільнення з полону за обміном, через викуп. За нетривалий проміжок часу тілесні ушкодження можуть зникнути. Щодо зразків для проведення імунологічної експертизи, експертизи ДНК-профілю, для визначення групової належності й ідентифікації, біологічний матеріал зникне, перетвориться в непридатний. У деяких випадках зґвалтування може не

залишати ніяких слідів, і про нього можуть свідчити лише особисто, тому перевага повинна віддаватися психологічним експертизам.

Але наслідки згвалтування можуть проявлятися в декількох формах: без спричинення тілесних ушкоджень (через погрози розправи, розправи над рідними і близькими), із спричиненням тілесних ушкоджень, завдання каліцтва (безпліддя), спричинення смерті. Враховуючи наслідки, потрібно і визначатись із спеціальними знаннями – обирати той вид судової експертизи, який має доказове значення. Це можуть бути експертиза статевих станів, судово-медична, експертиза трупа, судово-медична експертиза механізму спричинення тілесних ушкоджень, види психологічних і психіатричних експертиз.

У залежності від тривалості періоду, який пройшов між подією, яка супроводжувалась згвалтуванням, виникає також можливість вилучення біологічних зразків і призначення імунологічної та цитологічної експертизи, експертизи ДНК.

Періодично виникають повідомлення про факти непристойного посягання з боку російських військових щодо малолітніх із використанням побутових предметів: предметів гігієни, кухонного приладдя, предметів побуту, серед яких свічки, туш для вій, чайна ложка тощо. Є необхідність вилучення таких предметів для спроби дослідження.

Покарання без попереднього судового рішення доказується за допомогою огляду трупа, експертизи трупа, через проведення, у випадку захоронення, ексгумації. Про винесення смертельного покарання свідчать зав'язані очі, зав'язані руки, локалізація отвору від пулі в ділянці життєво важливих органів, кількість пульових отворів, характер захоронення трупа (трупів).

Про вигнання цивільного населення до примусових робіт свідчить задіяння цивільних осіб військовими для безоплатних робіт по розбору завалів, захоронення трупів, відновлення будівель. Таке вигнання може здійснюватися на окупованій території, а також на території ворожої країни, що супроводжується переміщенням цивільного населення (груп) в іншу країну з метою експлуатації праці, праці за харчування. Дана об'єктивна сторона може

підтверджуватись через судово-медичну експертизу, результати якої свідчать про незадовільний стан харчування, виснаженість тощо, при поверненні груп такого населення на мирну територію в Україну. Довести примусові роботи, на нашу думку, за допомогою висновків судово-медичної експертизи можна лише якщо такі роботи супроводжуються значним фізичним навантаженням при недостатньому харчуванні.

Розграбування національних цінностей, як один із проявів об'єктивності сторони порушення законів і звичаїв війни, потребує визначення, що слід вважати національними цінностями. Якщо дії пов'язані з розграбуванням, цінності носять матеріальний характер і пов'язані з історією країни. В законодавстві існує визначення культурних цінностей – об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне і наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню й охороні, відповідно до законодавства України [9]. Такі об'єкти виражені в живописі, літературі, архітектурі, скульптурі тощо. Повний перелік таких об'єктів міститься в ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Розграбуванням є розкрадання (таємне викрадення) і силою відібране, спустошувати що-небудь [10]. Місцями розкрадання є місця зберігання національних цінностей: музеї, архіви, бібліотеки, історичні, етнографічні, наукові і виставкові центри. Усі національні цінності внесені до Державного реєстру національного культурного надбання, включені до Національного архівного фонду або включені до Музейного фонду. Повернуті цінності підлягають експертизі – державній експертизі культурних цінностей. Інші національні цінності, які не входять у Державний реєстр, потребують належної оцінки.

Протягом однієї доби у випадку крадіжки із музею співробітники повідомляють до правоохоронних органів. Курівник музею протягом 10 днів передає Міністерству культури пакет документів щодо викраденого предмету: акт про виявлення зникнення (втрати), висновки експертів, фотографії або детальний опис, а також відомості про вжиті заходи [11]. При порушенні

кримінального провадження за фактом порушення законів і звичаїв війни з об'єктивною стороною розкрадання національних цінностей долучаються висновки експертів як джерела доказів, а судові експертизи призначаються за вилученими трасологічними слідами, виявленими відбитками пальців рук, якщо це можливо за даних умов.

Постає також питання про призначення судової мистецтвознавчої експертизи, але на дослідження надаються оригінали витворів мистецтва, що за даних умов є неможливим. Можливо надавати лише детальний опис, а також висновки державних експертиз. Основними завданнями мистецтвознавчої експертизи є атрибуція твору, визначення його художнього рівня, оціночна вартість [12, с. 357], що має значення для кримінального провадження при визначенні об'єктивної сторони (наслідків кримінального правопорушення).

Також можливе призначення і проведення портретної експертизи з метою ідентифікації за ознаками зовнішності, якщо виникає ситуація необхідності встановлення особи за фото- або відео зображенням. Для проведення експертизи надається безпосередньо саме зображення особи, яку потрібно ідентифікувати, і порівняльні зразки зображення цієї особи. Проблемним питанням є отримання порівняльних зразків, тому що ідентифікації підлягає особа, яка є громадянином іншої країни.

Останньою частиною дослідження є об'єктивна сторона у вигляді застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію від 10 жовтня 1980 року забороняє використовувати зброю щодо цивільного населення, а також забороняє у збройних конфліктах снарядів та речовин, що можуть завдати надмірних ушкоджень або призвести до зайвих страждань [13]. Наслідками використання зброї для цивільних осіб є поранення і смерть. Так станом на 01.05.2022 ООН оприлюднила статистику: 3 153 загиблих цивільних, 3 316 отримали поранення [14].

Пріоритетною експертизою, окрім судово-медичної, у даному випадку буде вибухотехнічна, яка досліджує вибухові речовини, гранати, міни, снаряди, залишки після вибуху або після застосування спеціальних засобів руйнування тощо.

К. В. Катеринчук зосереджує увагу на встановленні причинного зв'язку між дією і наслідками, що настали для потерпілого, встановлюється працівниками правоохоронних органів під час кваліфікації такого діяння. Визначення причинного зв'язку судово-медичними експертами відрізняється тим, що він встановлюється між ушкодженням і смертю особи [15, с. 260].

Висновки. Під час розслідування злочинів щодо порушення законів і звичаїв війни виникають проблеми, пов'язані із множинністю елементів об'єктивної сторони і кваліфікацією потерпілих. Окремі аспекти досліджуються за допомогою різних видів судових експертиз. Виникають проблеми, пов'язані з неможливістю призначення судових експертиз своєчасно з причини перебування в полоні, під окупацією, неможливістю розшуку безвісти зниклих осіб, неможливістю дослідження оригіналів цінностей, вивезених із країни. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням законів та звичаїв війни залишається не сформованою, тому це питання потребує уваги вчених-процесуалістів. Щодо норм матеріального права, існує потреба виділення в окремі статті кримінального кодексу положень про: жорстоке поводження, тортури, катування, вбивства військовополонених; жорстоке поводження з цивільним населенням під час воєнних дій, вбивства на окупованій території внаслідок використання зброї, забороненої міжнародним правом, вигнання до примусових робіт; розграбування національних цінностей з окупованої території. Усі виділені елементи стосуються різних категорій потерпілих, мають суттєві відмінності в об'єктивному складі, а також різні категорії потерпілих. Крім того, у процесі доказування використовуються різні категорії спеціальних знань, що впливає на сам процес доказування і, відповідно, на формування методики розслідування.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25–26, ст. 131. (дата звернення: 28.05.2022).

2. Женевська конвенція поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

3. Декларація про захист від осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання від 09 грудня 1975 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

5. Орлова О. О. Визначення складових доктрини мінімального рівня жорстокості як критерію виокремлення катування від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 1, 66-69.

6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

7. Кравченко, І. М. Правовий статус «військовополонений» і «цивільний заручник» у контексті норм міжнародного гуманітарного права та проведення операції Об'єднаних сил (АТО) на Сході України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 137-149.

8. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи. Затверджено Наказом МОЗ 17.11.1995 № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95#Text>. (дата звернення: 28.05.2022).

9. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Закон України від 21.09.1999. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. С. 405. (дата звернення: 28.05.2022).

10. Словник української мови у 11 томах. Том 8. 1977. С. 657. URL: <http://sum.in.ua/s/rozghrabortuvaty>. (дата звернення: 28.05.2022).

11. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів від 21.07.2016 № 580. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text>. (дата звернення: 28.05.2022).

12. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посібник. / За заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра, 2019. 424 с.

13. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

14. Бережанський І. Понад 3000 загиблих мирних жителів: в ООН озвучили цифри вбитих та поранених під час війни в Україні станом на 01.05.2022. *TCH, Україна*. URL : <https://tsn.ua/ukrayina/ponad-3000-zagiblih-mirnih-zhiveliv-v-oon-ozvuchili-cifri-vbitih-ta-poranenih-pid-chas-viyni-v-ukrayini-stanom-na-1-travnya-2051986.html>. (дата звернення: 28.05.2022).

15. Катеринчук К. В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми : дис. на здобуття наук. ст. доктора юр. наук за спец. 12.00.08 «Кр. право та кримінологія; кр.-вик. право». Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Київ; Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2019. 559 с.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III (zi zminamy ta dopovnenniamy). (2001) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) - Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 25–26, art. 131. [in Ukrainian].

2. Zhenevska konventsiiia povodzhennia z viiskovopolonenymy vid 12 serpnia 1949 roku. (1949) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. [in Ukrainian].

3. Deklaratsiia pro zakhyst vid osib vid katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, yaki prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia vid 09 hrudnia 1975 roku. (1975) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text. [in Ukrainian].

4. Minimalni standartni pravyla povodzhennia z v'iazniamy. N. d. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text. [in Ukrainian].

5. Orlova, O. O. (2018) Vyznachennia skladovykh doktryny minimalnoho rivnia zhorstokosti yak kryteriiu vyokremlennia katuvannia vid neliudskoho abo takoho, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhennia chy pokarannia. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav — Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 1, 66-69*. [in Ukrainian].

6. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 roku. (1949) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. [in Ukrainian].

7. Kravchenko, I. M. (2020) Pravovyi status «viiskovopolonenyi» i «tsyvilnyi zaruchnyk» u konteksti norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta provedennia operatsii Ob'iednanykh syl (ATO) na Skhodi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 1, 137-149*. [in Ukrainian].

8. Pravyla provedennia sudovo-medychnykh ekspertyz (obstezhen) z pryvodu statevykh staniv v biuro sudovo-medychnoi ekspertyzy. Zatverdzheno Nakazom MOZ 17.11.1995 № 6. (1995) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95#Text>. [in Ukrainian].

9. Pro vyvezennia, vvezennia ta povernennia kulturnykh tsinnosti. Zakon Ukrainy vid 21.09.1999. (1999) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 25–26, art. 13148, 405*. [in Ukrainian].

10. Slovník ukrajskoi movy (Vol. 1-11; vol. 8) (1977), 657. URL : <http://sum.in.ua/s/rozhrabovuvaty>. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii obliku muzeinykh predmetiv vid 21.07.2016 № 580. (2016) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text>. [in Ukrainian].

12. Sudovi ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrainy : navch. Posibnyk (2019) / Za zah.red. O. H. Ruvyn (Ed.). Kyiv: Vydavnytstvo Lira. [in Ukrainian].

13. Konventsiiia pro zaboronu abo obmezhenia zastosuvannia konkretnykh vydiv zvychnoi zbroi, yaki mozhut vvazhatys takymy, shcho zavdaiut nadmirnykh uskodzhen abo maiut nevybirkovu diu vid 10 zhovtnia 1980 roku. (1980) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text. [in Ukrainian].

14. Berezhanskyi, I. (2022) Ponad 3000 zahyblykh myrnykh zhyteliv: v OON ozvuchyly tsyfry vbytykh ta poranenykh pid chas viiny v Ukraini stanom na 01.05.2022. *TSN, Ukraina*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ponad-3000-zagiblih-mirnih-zhyteliv-v-oon-ozvuchili-cifri-vbitih-ta-poranenih-pid-chas-viyni-v-ukrayini-standom-na-1-travnya-2051986.html>. [in Ukrainian].

15. Katerynychuk, K. V. (2019) Kryminalno-pravova okhorona zdorov'ia osoby: doktrynalni, zakonodavchi ta pravozastosovchi problemy. *Doctor's thesis*. «Kr. pravo ta kryminolohiia; kr.-vyk. pravo». – Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv; Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy Irpin. [in Ukrainian].

Shulzhenko A., Doctor of Philosophy, Senior Lecturer, Department of Justice, Faculty of Law, Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)

PROBLEMS OF PROOFING THE OBJECTIVE PARTY IN CRIMES OF VIOLATION OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR

The article is devoted to the problems of evidence that arise during the investigation of crimes of violation of the laws and customs of war, the number of

which today is more than ten thousand. The objective aspect of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which consists of several elements, deserves special attention. The components of the objective side are related to the results of action and inaction with various categories of victims, including prisoners of war, civilians and the state. In addition, the objective side itself is determined by unrelated actions. These include ill-treatment, murder, exile, forced labor, the removal of national property, and the use of illicit means of warfare. That is, the objective side concerns individuals, their rights, freedoms and, separately, the material values of the state. In each case, the study of the objective side, which is characterized by the action and its consequences, there is a need for some special knowledge. Therefore, issues related to the study of certain elements of the subjective side are investigated by various forensic experts. Among the examinations that examine the consequences for life and health, we should mention forensic, corpse examinations, sexual conditions, various types of psychological examinations: psychological and psychiatric, medical and psychological, Research on the consequences of the use of illicit warfare types of explosive examinations. The looting of national values is connected with the assessment of stolen objects, which is carried out by art historians. The question arises as to the expediency of allocating specific articles on the basis of individual elements of the objective side in order to simplify the process of proving in this category of crimes. The article provides a detailed analysis of the problems that arise in the study of each element of the objective side of the violation of the laws and customs of war and offers practical ways to solve them.

Keywords: war, evidence, evidence, objective side, forensic examination, bodily harm, premeditated murder